

ВОЙНАТА КАТО ЗАГУБА НА ИДЕНТИЧНОСТ В ТВОРЧЕСТВОТО НА ОЛГА ТОКАРЧУК¹

Димитрина Хамзе

Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

Войната е като треска – никой не я желае,
но изведнъж ти идва до главата. Ние не искахме война,
другите казват същото и въпреки това
половината свят е затънал в нея.

Ерих Мария Ремарк

Резюме: Идентичността е сложно, многоаспектно и развойно понятие, което се надгражда и дооформя през целия живот. Вътрешно конфликтният характер на човешката психика усложнява процеса, но и дава възможност за трансформация и трансценденция на психичните съдържания. Усещането за война е интегрална част от психиката на поляка и затова има своя дял във формирането на неговата идентичност. Това усещане се проявява на различни нива в екзистенцията на индивида. Целта на изследването е да покаже какви психологически механизми пораждат и задвижват идеята за война, а чрез някои произведения на Олга Токарчук да проследи как войната причинява деструкция и деградация на идентичността, често пъти прикривана зад фасадата на патриотични подвизи, издигани в ранг на висша национална и обществена ценност.

Ключови думи: война; идентичност; загуба; власт; свобода

ВЪВЕДЕНИЕ

Историческата опитност на полския народ, чието генетично наследство се предава от поколение на поколение, неизменно включва войната като преживяване, което маркира идентичността на поляка. Човешката идентичност е сложна и противоречива категория, затова има драматичен характер, а милитаристичните преживявания изострят драматизма, често до степен на непоносимост. Собствените проекции върху Другия са главната причина за кризите както в личен, така и в универсален план. Безумното прехласване пред героичното, издигането му в култ е основната причина за културната криза. Подмяната на ценности и преобърнатото оценяване на екзистенциални явления води до аномалии в обществото и до личностен крах. В някои от произведенията на О. Токарчук особено релефно се открояват тенденции, които имат решаващо влияние върху съдбините на човечеството. За тях, разбира се, е отговорен човешкият фактор.

Проблемът за войната в творчеството на полската писателка досега не е бил предмет на проучване от други изследователи.

МЕТОДОЛОГИЯ НА ИЗСЛЕДВАНЕТО

Методите, с помощта на които е проведено изследването, са: когнитивно-психологическият, сравнителният и аналитично-прогностичният. По наша преценка те са най-адекватни по отношение на избраната изследователска перспектива.

РЕЗУЛТАТИ

1) Загубата на идентичност е свързана със самите основания за разпадане и водене на войни – толкова привлекателни поради наложилото се суеверие, че са извънредно целесъобразни.

2) Разпадането на идентичността може да се търси в три посоки: като причина за разпадане на война (дефективна идентичност), като подготовка (възпитание, „дресировка“) за водене на война/участие във война и като травма от преживяната война.

3) Изграждането на идентичността е свързано с цялостната личност и индивидуацията, а войната е техният провал.

4) Прекалените обществени очаквания от мъжете също ги тласкат към войната като поле за изява, а това е честа причина за загуба на идентичност.

5) Всеобщата ощетеност на хората не се възприема като щета. Напротив, тя носи някаква удовлетвореност. Войната като вид „социална активност“ в известен смисъл също е удовлетворяваща и това създава измамна представа за значима идентичност.

ДИСКУСИЯ

Досегашните изследвания на творчеството на О. Токарчук страдат от оскъдност и едностранчивост. Избира се само някаква преобладаваща според изследвателя линия (тема, мотив) в отделно произведение на авторката и тя се разглежда само в литературоведски аспект. До момента има една-единствена монография² върху цялостното ѝ творчество, която избирателно и целенасочено обхваща не напълно всички, но повечето от нейните произведения. Този текст не е включен в монографията.

Резултатите от настоящото изследване могат да допринесат не само за умножаването и обогатяването на интерпретативните подстъпи към творчеството на О. Токарчук, но и за осветляването на въпроси с широк обществен отзвук и най-вече като опит и стъпка за решаването на жизненоважни екзистенциални и универсални проблеми на човечеството. Изучаването на творчеството на писателката от различни ракурси дава възможност и други проблеми, намерили място в него, да бъдат интегрирани помежду си и да бъдат поставени в широк, световен контекст. Една всеобхватна изследователска перспектива би звучала като „предупреждение“ за опасности, които дебнат всички хора по света, и като призив за противодействие. Това налага и промяна в методологията, която трябва да бъде доминирана от метода на когнитивно-психологическия анализ.

Полският национален характер е формиран до голяма степен в дълготрайно военновременна обстановка. Тройната окупация и трикратното разделение на Полша обхващат внушителен период – цели 123 години (от 1772 до 1795 г.). Усещането за трагизъм става част от „кръвообращението“ на поляка. Под този знаменател се формират неговата менталност и емоционалната му конституция. Той белязва и артистичните му проявления, творческите му пориви във всички сфери на изкуството. Полският субект носи дълбокото усещане, че е част от историческата съдба на народа си, т.е. носи неговото страдание заради мъките и героичната му жертва, но едновременно с това се отделя (разграничава) от масите, разтърсван от чувство за вина за тяхната участ. Този биполярен психологически статус – тотална идентификация с масата и рязка индивидуализация на Аза – маркира и специфицира националната идентичност на поляка. Копнежът за освобождаване от това мъчително чувство за вина, както и желанието за максимален принос за благоденствието и просперитета на народа си, оцветяват полската артистично-творческа и прагматична дейност понякога с подчертана патосност и екзалтация. Трите емблеми на всеобщата полска екстатичност са: Бог – чест – отечество. В представата на поляка едно от средствата за постигане на вътрешна хармония в тази сакрална триада е войната, без значение дали е желана, или не.

В размирни времена усещането за война е константа в психиката на полския субект. Дори в относително мирновременни условия то латентно присъства – или като отзвук от минали военни преживелици, или като задаващи се катастрофи. В някои от произведенията си О. Токарчук осветлява феномена война от различни перспективи, главно чрез одисеята на своите персонажи.

В романа *Правек и други времена* (Tokarczuk, 2021) войната съпътства героите, тя е част от битието им, пряко „се намесва“ в техните взаимоотношения и съдби, оставя своя дълбок и траен отпечатък върху психиката им, рефлектира върху поведението им. В романа *Емпузион* (Tokarczuk, 2022) феноменът на войната, военната „закваска“ присъства имплицитно (невидимо) – и като предупреждение, и като предусещане, но също и като нужда от взривяване на стереотипа, като подтик за пробразуване на психологически модели.

Драмата на идентичността

Природата на човека винаги ще си остане загадка. Само части от нея излизат на светло с цената на упорити, продължителни и многопосочни изследвания.

Ние различаваме дълбока и повърхностна **идентичност**. Дълбоката идентичност е сложен биопсихичен комплекс, който включва унаследени, придобити и преработени съдържания от емоционален, когнитивен, социален, културен и национален характер. Повърхностната идентичност е зависима от повече или по-малко продължително състояние на субекта – тя е преходна. Свързана е пряко с временни увлечения, пориви, активности. Тук ще ни интересува дълбоката идентичност.

Идентичността (наречената от нас дълбоката идентичност) е свързана с цялостната личност³, а тя според Карл Густав Юнг е онази органична, органи-

зираща енергия, която задвижва живота ни. Тя е едновременно инструментът, енергията и целта. Цялостната личност е телеологична, тя ни придвижва през фазите на нашето пътуване, носи ни и ни подтиква, но също ни се противопоставя, когато е потискана (срв. Hollis, 2024, pp. 181–182).

Дълбоката идентичност е свързана и с индивидуацията⁴. Непреработеният собствен (вътрешен) конфликт на субекта, несправянето с него води до екстериоризация на конфликта – проецирането му върху Другия (приписването му на Другия като антагонистична стратегия, насочена към мен) – вместо сами да се борим със собствената си пречка, ние третираме Другия като пречка и така спъваме собствената си индивидуация (правим я дефективна). По този начин лесно се стига и до въоръжен конфликт, т.е. до война.

Мари-Луиз фон Франц установява, че една от най-големите пречки в процеса на индивидуация е завистта – „Искам го, защото и другият го има“ (von Franz, 2003, p. 184). Завистта подпалва войни, а това означава: искам още власт (господство, контрол), материални придобивки, земи, жени... Ето какво казва швейцарската психоложка:

„Завистта е един от най-големите врагове на човешката цивилизация навсякъде по света. Ето защо завистта и ревността винаги се предизвикват в политическата пропаганда. Просто трябва да се напише: „Вижте, те го имат, а ние не!“ – и това у всички предизвиква емоции. През цялата история този вещерски номер се използва, за да отклонява хората от самите тях към масови движения“ (von Franz, 2003, p. 185).

Индивидуацията е път към откритието на онова житейско преживяване, което ни води към просветление, към трансформация на съзнанието. Нашите собствени конфликти и битки няма да ни бъдат спестени, но те могат да работят в служба на уголемяването и разширяването, а не на смаляването. Юнг го формулира така: „Индивидуацията означава... интензивно осъзнаване на конфликтите. Никога няма да сте в безопасност от конфликта, колкото и дълго да живеете, иначе ще сте мъртви далеч преди да умрете. Конфликтът не може да се отстрани. Ако изглежда отстранен, това е илюзорно. Ако ще живеем, трябва да има конфликт. Но начинът, по който се справяме с него, това е въпросът – дали сме зашеметени от него, дали се улавяме в него, дали се идентифицираме с едната или другата страна на конфликта. Индивидуацията означава само, че намираме мястото си в бъркотията, запазваме себе си в окото на бурята; ние сме в конфликта, но в същото време над него“ (цит. по Hollis, 2024, pp. 85–86).

Индивидуацията изисква енергия, която е по-мощна и по-упорита от нарцисизма на райския проект – т.е. на завръщането в бленуваната наслада и безметежност на Материнското лоно, на пълното сливане с Космоса чрез пълната (абсолютната) защита. Дж. Холис казва, че да станем самите себе си, не е работата на Аза, въпреки че Азът може да го подкрепя или да му пречи. Азът може и да бъде изтласкан встрани, когато инстинктът за индивидуация не може повече да бъде отричан. „Въпреки че всичко това остава велика мистерия, ние сме предопределени да бъдем тук, на този път, като пътуваме към зрелостта на изток от

Рая. Ако можехме да разберем всичко, мистерията щеше да бъде ограничена до артефакт на Аза. Но както виждаме, Азът е крехък, ужасен, зависим и копнеещ за този Друг. Приемайки пътуването, ние сме задължени да приемем страха и да се освободим от главните си фантазии“ (Hollis, 2015, p. 121). Това означава да търсим истината за себе си, а то от своя страна означава да поемем отговорност за самите себе си, да прекрачим отвъд интелектуализацията и рационализацията и различните механизми (маневри) на съпротивата, за да навлезем в неизследвани територии, където да открием болката и да разберем, че въпреки нея можем да оцелеем и да се справяме с нея, че тя може да ни бъде катализатор в процеса на разширяване и растеж на възможностите ни. Нараняването, предизвикващо болката, е нож с две остриета. Има рани, които съкрушават душата, изкривяват и пренасочват енергията на живота, и такива, които ни подтикват да пораснем (срв. Hollis, 2014, p. 89). Има „необходими“ рани, които повишават съзнанието и ни задължават да преминем към нов живот – те катализират следващата фаза на растеж. Юнг казва, че зад нечия рана често лежи геният на даден човек. Двойната природа на раняването ни задължава да различаваме това, което ни съкрушава, от това, което ни съживява (срв. Hollis, 2014, pp. 89–90). Основните мъжки роли, които представляват архетипи на функциониране, са: *цар, войник, магьосник, любовник*. Всеки от тях има положителна и отрицателна страна. Тук ще обърнем внимание само на първите две. Царят представлява изпълнителната функция на мъжа, властта да контролира, да взема решения. Аспектът на Сянката⁵ обаче – когато царят усеща своето безсилие – е агресивна мощ. Той се опитва да контролира другите, за да компенсира собствения си дефицит. Тогава започва да парадирва с голямото, начело с голямото перчене: големи претенции и апетити, големи коли, големи пари (печалби), големи сгради, големи молове, големи армии ... Сенчестата страна на царя е потенциалната причина за разпалването на войни. Затова, както казва Дж. Холис, архетипът на царя трябва да се притежава осъзнато, в противен случай мъжът ще бъде още по-податлив на разрушителната стихия на Сатурн (срв. Hollis, 2014, p. 135).

Войникът обслужва императива мъжът да е готов да се бие за това, което желае, за своя интегритет, за кауза или справедливост. Сянката на войника е разрушителят, подпалвачът. Историята изобилства с примери за мъже, потопили в кръв огромна част от света само защото са неспособни да се борят за собствените си истини, проектират собствената си ярост в другите и ги унищожават. Те не са открили своята идентичност, не са работили за нея. Думите на Дж. Холис са показателни: „Всички войни са граждански войни – мъже срещу своите братя“ (Hollis, 2014, p. 135).

Идентичността може да бъде увредена (поразена) и от жаждата за **героизъм**. Тази жажда е и едно от основанията за война. Йохан Хьойзинха забелязва, че възторгът от героичното е най-красноречивият знак за големия поврат от познаване и разбиране към незабавното преживяване и изпитване. Този поврат е сърцевината на културната криза. Възхваляването на действието като такова, притъпяването на критическото различаване чрез силни дразнители на волята,

замъгляването на идеята чрез красива самозаблуда – всичко това е част от новия култ към героизма. Тази висока ценност с поетическо съдържание дарява действащия индивид с онази напрегнатост и екзалтация, под въздействието на които се вършат велики дела (Huizinga, 2020, pp. 149–150).

В съвременния свят войната е и част от преобърнатото оценностяване на човешките дейности. Й. Хьойзинха казва, че от една страна, дадено явление се представя като не напълно сериозно схващане за работа, дълг, съдба и живот, а от друга – като признаване на висока сериозност на занимания, които са по същество дребни и детински. Това означава, че истински и значими дела се третираят като инстинкт и жестове на игра. Войната за някои политици също е игра и прилича на лудория на лоши момченца (Huizinga, 2020, p. 163). От призива „Да бъдем герои!“ започва голямата игра. Героизмът е пряко свързан с пуерилизма⁶. Играта се развихря в политически действия, в паради, дресировки на рода, в ораторски хвалби и продиктувани от властта вестникарски статии, а обществото приема всичко това като висша сериозност (Huizinga, 2020, p. 165). Войната е вид суеверие. Нидерландският философ констатира, че най-разпространената и фаталистична форма на съвременното суеверие е търсенето на смисъл изцяло в сферата на рационалното мислене и доверието в „истинската“ наука и техника. Това е вярата в целесъобразността на съвременната война и средствата за воденето ѝ. Дълго време на войната е била приписвана висока степен на целесъобразност. Почти във всички случаи обаче целесъобразността се ограничава до непосредствения резултат.

„Крайната цел – мир и сигурност – всъщност идва не вследствие на военните действия, а на изтощението“ (Huizinga, 2020, p. 169).

С въвеждането на задължителна военна служба, отбелязва Й. Хьойзинха, пожертването на народните сили става неимоверно. Светът вече не би понесъл една съвременна война. Суеверието няма да помогне, защото народите седят заедно в една лодка – или ще потънат заедно, или заедно ще се спасят (срв. Huizinga, 2020, pp. 170–172).

Целесъобразността на войната закрепва доктрината за държава на неограничената власт, която предварително оправдава всеки узурпатор.

„Беззащитният свят е заплашен от безумието на опустошителна война, носеща в лоното си ново и още по-страшно подивяване. [...]“

Но силите на разумния интернационализъм няма да стигнат, ако не се промени духът. Както възстановяването само на благоденствието и реда само по себе си не обещава пречистване на културата, така то не бива да се очаква и единствено от предотвратяване на войната с помощта на международната политика. Нова култура може да бъде донесена единствено от едно пречистило се човечество“ (Huizinga, 2020, p. 213).

Идентичност и стереотип

Човекът има биологична и социална природа. Драстичният дисбаланс в съотношението между двете води до опасни аномалии – една от които безспорно е стремежът към война. Както изтъква Ерих Фром, човек придобива

душевно здраве, ако достигне в развитието си до пълна зрялост в съответствие с характеристиките и законите на човешката природа. Душевните болести се състоят в неуспеха да се постигне такова развитие. Оттук следва, че критерий за душевното здраве не може да бъде индивидуалното приспособяване към даден социален ред, а трябва да е нещо всеобщо, валидно за всички хора. Една от най-големите заблуди относно умственото състояние на членовете на дадено общество е „единодушното одобрение“ на техните представи. Фактът, че едно мнозинство от хора споделя определени идеи и чувства, наивно се приема за доказателство за валидността на тези идеи и чувства. Нищо не е по-далече от истината от тази представа (Fromm, 2004, р. 26). (Бихме добавили, че единодушното одобрение на нещо ражда стереотипа, включително стереотипа на войната). Германският философ прави ценен извод: „Фактът, че милиони хора споделят едни и същи пороци, не превръща тези пороци в добродетели. Фактът, че милиони хора споделят толкова много грешки, не превръща грешките в истини. А от това, че милиони хора споделят едни и същи форми на душевна патология, тези хора не стават душевно здрави“ (Fromm, 2004, р. 27).

Това принуждава този, който няма боен дух и не се влияе от стимулирането му по време на война, да се чувства неадекватен, малодушен и отхвърлен. А всъщност истинското родолюбие не се състои в размахването на лозунги и във високопарни „патриотични“ експесии, а в упоритата индивидуална работа за развиване и разгръщане на собствените способности, чиито плодове биха били в максимална полза на обществото, в полза на Другия.

В романа *Правек и други времена* войната оставя своя тежък отпечатък върху живота и психиката на селяните – обитателите на Правек.

Войната обърка света. Изгоря гората в Пиийме, казаците застреляха сина на Херубинови, мъжете липсваха, нямаше кой да коси нивите, нямаше нищо за ядене.

Господарят Попелски от Йешкотле натовари имуществото си на каруца и изчезна за няколко месеца. После се върна. Казаците бяха ограбили имението и избите му. Бяха изпили стогодишните му вина. [...]

Наложиха се Геновева да наеме нови хора във воденицата, защото много от предците не се върнаха от фронта (Tokarczuk, 2021, рр. 26, 29).

За да бъдат изтърпени пораженията на психиката, които причинява войната, трябва да се намери „противоотрова“. Немският офицер Курт си измисля оправданието – рисува си войната като разчистване на терена от всичко лошо, ненужно и негодно за нов, по-съвършен живот – с по-съвършен човешки ресурс. Понякога го тормозят угризения на съвестта, но той се опитва да ги заглуши.

През пролетта на четирисет и четвърта година Курт получи заповед за преминаване на всичко в Котушув, с едно село по-нататък на запад, с едно село по-близо до дома. Говореше се, че идват большевиките, въпреки че на Курт не му се вярваше. После, когато всичко се опаковаше и товареше на камионите, Курт преживя руска въздушна атака. Бомбардираха немските гарнизони в Таишув. Няколко бомби

удариха рибарниците. Една – плевнята на старицата с кучетата. Обезумелите животни се разбягаха по Хълма. Войниците на Курт започнаха да стрелят. Курт не се опита да ги спре. Не те стреляха. Стреляше страхът им. В чуждата страна стреляше тъгата по дома. Стреляше страхът им от смъртта. [...] Длъжен беше като командир да прекрати тази глупава стрелба, но го завладя внезапната мисъл, че е свидетел на края на света и принадлежи към тези ангели, които трябва да очистят Земята от мръсотията и греха. Че нещо трябва да свърши, за да започне новото. Че затова е страшно, но така трябва да бъде. Че няма връщане назад, че този свят е осъден на смърт. [...]

Понеже Бог четеше мислите на Курт като карта и беше свикнал да изпълнява неговите желания, му позволи да остане в Правек завинаги. Определи за него един от тези случайни куруму, за които се казва, че ги носи Бог (Tokarczuk, 2021, pp. 132–135).

Войната предизвиква пълно морално разложение и самоунижение, а това е катастрофа за идентичността. Волтер коментира с помощта на следния пример:

„Далечни народи научават, че ще има битка и че далечни народи ще спечелят пет-шест петачета, ако и те вземат участие в нея; разделят се веднага като жетвари на две групи и тръгват да се продават на всеки, който иска да ги наеме.

Тези тълпи се настървяват едни срещу други, не само без да са заинтересувани от спора, но и без дори да знаят за какво става дума“ (Voltaire, 1982, p. 228).

На пръв поглед изглежда необяснимо и съвсем патологично да се уповаваме на Бог и да се молим за Неговата помощ в пъклени начинания със садистична цел, водещи до пълна разруха и унищожение, но всъщност има психологическа логика. Страхът и бягството от себепознанието търсят компенсация навън – в героични дела, които да заглушат воя на този страх, и то с „благословията“ на висша инстанция, каквато е Бог. В представата на субекта Той ще го освободи от чувство за вина и дори „ще сакрализира“ злодеянията му. Призовавайки името Божие, докато извършва най-кървавите актове на насилие, субектът си осигурява патент за тях и ги принася като дар на Всевишния, за Негова чест и слава.

„Забележителното на подобни дяволски начинания е, че всеки шеф на убийци освещава своите знамена и тържествено призовава бог, преди да тръгне да унищожава ближния си“ (Voltaire, 1982, p. 228).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Произведенията на О. Токарчук предлагат перспектива на мислене, която би имала ценен принос в оздравяването на човечеството. Причината за разпалването на войни трябва да се търси в полето на субекта – в неговите непреработени комплекси и вътрешни конфликти. Човешкото съществуване перманентно и неизбежно е съпътствано от конфликта, но за да има градивно участие във формирането на идентичността, той трябва да бъде преработен, трансформиран и трансцендиран. Има рани, които ни помагат да израснем. Идентичността може да бъде поразена и от ламтежа за героизъм. Това е и едно от основания-

та за водене на войни. Социалните очаквания от мъжете са прекалено високи. Едно от тях е те да бъдат достойни воители, заплащайки твърде висока психологическа цена. Така се стига до нарушаване на баланса между биологичната и социалната природа на субекта, а това води до крах на идентичността. Склонността на отделния индивид да приема масовата ошетеност за своя лична „привилегия“, доказва неговата податливост на влияние и манипулации. Вместо да се чувства излъган и ограбен, той черпи удовлетворение от участието си в милитаристични инициативи, които в неговите очи биха му придали „значимост“. Човешката психика не се нуждае само от рационалното, по-съществена роля в нея играят Несъзнаваното и интуицията. Потискано и игнорирано, Несъзнаваното, както ни подсказва О. Токарчук в *Емпузион*, превръща хората в чудовища. Глорифицирането на рационалното в „целесъобразността“ на съвременната война и средствата за воденето ѝ „оправдава“ опустошенията, които тя предизвиква най-вече в психическата сфера. Универсално-антропологичният баланс е непостижим, ако не се прочисти и развие собствената идентичност.

Бъдещите изследвания могат да продължат в посока психоанализа в литературни текстове за ограничаване и предотвратяване на опасността от нови войни.

Благодарности: Изразявам специална благодарност на полските ми колеги, и специално на колегата ми д-р Мачей Кшемински от Държавната академия за приложни науки във Влоцлавек (Полша) за чудесната възможност да работим заедно в хармонично и вдъхновяващо сътрудничество в рамките на нашия безвъзмезден съвместен Договор-Проект № BR.078.2.2025 между тяхната Академия и нашия Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“.

БЕЛЕЖКИ

1. О. Токарчук е полска писателка, лауреат на Нобелова награда за литература през 2018 г. за цялостно творчество.
2. Става дума за „Измерения на съществуването в творчеството на Олга Токарчук“ (Хамзе: 2026).
3. Цялостната личност включва едновременно архетипа на цялостност и управляващия център на личността. Преживява се като трансперсонална сила, която трансцендира Аза, т.е. както се преживява Бог.
4. Индивидуацията е осъзнато разбиране на уникалната психологическа реалност на човека, което включва и сила, и ограничения. Именно тя води до преживяване на цялостната личност като регулиращ център на психиката.
5. Сянката представлява несъзнаваната част на личността, свързана с черти и нагласи – положителни или отрицателни, които Съзнаваният Аз отхвърля или игнорира. Осъзнатото приемане на Сянката повишава позитивната енергия.
6. Пуерилизъм е положението на едно общество, което се държи по-незряло и по-неразумно, отколкото му позволява състоянието на неговата съдна способност, и което, вместо да тласка момчето да стане мъж, пригажда своето поведение към това на подрастващите (срв. Huizinga, 2020, p. 154).

REFERENCES

- von Franz, M.-L. (2003). *Arhetipovi motivi vav valshebnite prikazki*. [Archetypal Motifs in Fairy Tales]. (Transl.) Bistra Vasileva. Lege Artis. [фон Франц, М.-Л. (2003). *Архетипови мотиви във вълиебните приказки*. (Прев.) Бистра Василева. Леге Артис.]
- Fromm, E. (2004). *Dushevno zdravoto obshtestvo*. [A Mentally Healthy Society]. (Transl.) Rosen Angelov. „Zahariy Stoyanov“. [Фром, Е. (2005b). *Душевно здравото общество*. (Прев.) Росен Ангелов. „Захарий Стоянов“.]
- Hollis, J. (2014). *Pod syankata na Saturn. Ranyavane i lekuване na mazhkata dusha*. [In the Shadow of Saturn: Wounding and Healing the Male Soul]. (Transl.) Marina Boyadzhieva. „Lege Artis“. [Холис, Д. (2014). *Под сянката на Сатурн. Раняване и лекуване на мъжката душа*. (Прев.) Марина Бояджиева. „Леге Артис“.]
- Hollis, J. (2015). *Rayskiyat projekt. V tarsene na magicheskia drug*. [The Paradise Project: In Search of the Magical Other]. (Transl.) Gergana Manolova. Lege Artis. [Холис, Д. (2015). *Райският проект. В търсене на магическия друг*. (Прев.) Гергана Манолова. Леге Артис.]
- Hollis, J. (2024). *Schupenoto ogledalo. Prechupenite otrazhenia na samite nas*. [The broken mirror. The shattered reflections of ourselves]. (Transl.) Gergana Manolova. Lege Artis. [Холис, Д. (2024). *Счупеното огледало. Пречупените отражения на самите нас*. (Прев.) Гергана Манолова. Леге Артис.]
- Huizinga, J. (2020). *V senkite na utreshnia den. Diagnoza na duhovnite stradanania na nasheto vreme*. [In the Shadows of Tomorrow. A Diagnosis of the Spiritual Suffering of Our Time]. (Transl.) Aneta Dancheva-Manolova. Sonm. [Хьюйзинга, Й. (2020). *В сенките на утрешния ден. Диагноза на духовните страдания на нашето време*. (Прев.) Анета Данчева-Манолова. Сонм.]
- Tokarczuk, O. (2021). *Pravek i drugi vremena*. [Prawiek i inne czasy]. (Transl.) Georgi Krastev. ICU. [Токарчук, О. (2021). *Правек и други времена*. (Прев.) Георги Кръстев. ICU.]
- Tokarczuk, O. (2022). *Empuzjon*. Wydawnictwo Literackie.
- Voltaire, F. (1982). *Filosofski rechnik*. [Philosophical Dictionary]. (Transl.) Stoyan Atanasov. Knigoizdatelstvo „Georgi Bakalov“. [Волтер, Ф. (1982). *Философски речник*. (Прев.) Стоян Атанасов. Книгоиздателство „Георги Бакалов“.]

WAR AS THE LOSS OF IDENTITY IN THE WORKS OF OLGA TOKARCZUK

Abstract: *Identity is a complex, multifaceted, and dynamic construct that evolves and is continuously shaped throughout an individual's life. The inherently conflictual nature of the human psyche complicates this process, while simultaneously creating opportunities for transformation and the transcendence of mental contents. The sense of war is an integral part of the Polish psyche and therefore plays a role in shaping Polish identity. This sense manifests itself at various levels of an individual's existence. The aim of this study is to show what psychological mechanisms give rise to and fuel the idea of war, and, through selected works by Olga Tokarczuk, to trace how war causes the destruction and degradation of identity, often concealed beneath the façade of patriotic heroism elevated to the status of a supreme national and social value.*

Keywords: war; identity; loss; power; freedom

Prof. Dimitrina Hamze, PhD

ORCID 0000-0002-3318-5254

Head of the Department of Slavic Studies

Paisii Hilendarsky University of Plovdiv

Plovdiv, Bulgaria

E-mail: hamzed@uni-plovdiv.bg